

Huszár Ákos

KÖTŐ-JELLEG

Némedi Dénes–Szabari Vera–Fonyó Attila (szerk.): *Kötő-jelek 2002. Az ELTE Szociológia Doktori Iskolájának Évkönyve*. Budapest: ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, 2003.

Úttörő kiadvánnyal jelentkezett az év elején az ELTE Szociológiai Intézet Szociológia Doktori Iskolája. A kötet közreadói a Doktori Iskola hallgatóinak munkáiból évkönyvet állítottak össze, hagyományteremtő szándékkal.

Rövid időn belül másodszor írok olyan tanulmánykötetről, amelyben nem elsősorban a kötet tanulmányainak mondanivalója érdekelt. Mint akkor, most is az keltette fel elsősorban a kíváncsiságomat, hogy vajon miről szól a könyv egésze, a tanulmányok állításain s érvein túl, mi az amit a maga egységében kifejez. Talán effajta érdeklődéssel is lehet olvasgatni, azzal együtt persze, hogy az olvasás eredménye más lesz, mint ha állítások igazságának próbálnánk utánajárni, vagy érvek helytállóságával vitatkoznánk. Ebben az esetben a kötetben található önálló tanulmányok témája, azt is mondhatjuk, mellékes, vagy másodlagos, s a könyv, mint valamiféle sokatmondó történeti forrás válik érdekessé, amely önmagán túl valami másról is tájékoztat.

A *Kötő-jelek* esetében talán különös jogosultsága is van egy ilyen olvasatnak. A kötet bevezetője ugyanis készségesen tájékoztat arról, hogy mit találhat a kedves olvasó, ha néhány oldallal továbblapoz, s támpontokat nyújt a kutakodáshoz. A „mit találhat” kifejezésbe egyaránt beleértendők a kötet szerkesztésének elvei, az előforduló témák, s még a szerzők kilétéről is megtudhatunk egy s más. Sőt a bevezető kész értelmezést is kínál arra az esetre, ha valakit a könyv egésze, esetleges forrásértéke érdek. Ezek után csupán annyi dolgunk marad, hogy a bevezetőben elének tárt térképvizlat kontúrjait egy kicsit kihúzzuk, s esetleg kiszínezzük a könnyebb tájékozódás végett.

Nézzük először a támpontokat. Már a kötet fedőlapjáról kiderül, hogy a *Kötő-jelek* cím egy évkönyvet, az ELTE Szociológiai Doktori Iskola első évkönyvét takarja. Ez alapvetően meg is határozza a kötet szerkesztési elveit: a könyvben változatos témájú társadalomtudományi, szociológiai tanulmányokat találhat az olvasó, méghozzá olyan tanulmányokat, melyek a Doktori Iskola hallgatóinak tollából születtek. Amint Némedi Dénes bevezetőjében olvashatjuk, a könyv közreadóinak célkitűzései között szerepel, hogy e fórum is tágítsa társadalomtudományi közéletünk keresztmetszetét, s élénkítse a különböző diszciplínák művelői közötti párbeszédet: „Arra törekszünk, hogy az évkönyv doktoranduszaink publikációs fóruma legyen ...” (Némedi et al. 2003: 8).

„... [S] így adjon képet az Iskola működéséről.” (Némedi et al. 2003: 8) – folytatódik az előző bekezdésben idézett mondat. Igen ez így van, egy iskolai évkönyv a műfajnak megfelelően, s önkéntelenül is, az iskolában oktatók, s tanulók munkájáról tájékoztat, így ha valamiféle forrásértéket tulajdonítunk e könyvnek, akkor a kötet írásai, a szerzők gondolatainak közvetítésén túl, magáról a Doktori Iskoláról, illetve az ELTE Szociológiai Intézetéről árulkodnak. A bevezető nem tér ki részletesebben a tanulmánykötetben szereplő írások problémáinak pontos ismertetésére, nem előlegezi

meg azokat a főbb kérdéseket, amelyekkel a szerzők foglalkoznak, útmutatása alapján csupán annyit tudhatunk meg, hogy mind az évkönyv jellegére, mind a Doktori Iskola működésére az előforduló témák változatossága jellemző: „a szociológia a maga sokféleségében, a szociálpolitika kettős tudományos és politikai kötődésével” (Némedi et al. 2003: 7). E dolgozat szempontjából talán még hangsúlyos, s figyelmet érdemlő a bevezetőnek az a megállapítása, amely az évkönyvnek, mint forrásnak a kritikus használatára szólít fel: „Iskolánkban és az Intézetben sem érvényesül egyetlen irányzat dominanciája, nem törekszünk valamiféle hamis egyetemes tudományosság eszméje nevében mindenkit azonos formára faragni. Módszerbeli, elméleti és értékbeli különbségek jellemzik Iskolánk oktatóit és hallgatóit is – nagyobb mértékben, mint ahogy ez a kötet mutatja.” (Némedi et al. 2003: 7)

No de mit is mutat ez a kötet? Azt hiszem, nem elégedhetünk meg a bevezető szófordulatával: változatosságot, sokféleséget. E helyütt van leginkább értelme annak, hogy a bevezetőben megrajzolt térkép vázlatot kicsit kiszínezzük, s az olvasó figyelmét felhívjuk néhány olyan jellegzetességre, ami a kötetben túl, erős megszorításokkal ugyan, de a Doktori Iskolára is érvényes lehet. Ez az alábbi kiszínezős játék tétje. Vajon milyen kérdéseket tesznek fel a kötetben szereplő tanulmányok szerzői, s milyen módszereket alkalmaznak ezek felderítésére? Milyen irányzatokba, gondolatkörökbe, hagyományokba ágyazzák problémáikat, s hogyan gondolják ezeket újra? Mennyiben globálisak vagy lokálisak ezek a témák – avagy a magyar szociológusok miként kapcsolódnak külföldi társaikhoz, s miként használják fel a nemzetközi eredményeket kutatásaikhoz? Egyszóval miféle olyan csomópontok, csapásirányok fedezhetőek fel az évkönyv tanulmányai alapján, amelyek ezt a „módszerbeli, elméleti és értékbeli” sokszínűséget egymástól elkülönülő, világosan körülhatárolható egységekre tagolják?

Megállapíthatjuk, hogy – nem túl nagy meglepetésre – a kötetben szereplő írások túlnyomó többsége a magyar társadalom közelmúltbéli problémáira reflektál. Többségük a szerzők által végzett empirikus kutatásokra támaszkodik, s meglehetősen kevés, számszerűen egyetlen szorosabb értelemben vett elméleti, elmélettörténeti munka található a könyvben. A tanulmánykötet külön érdekessége, hogy az empirikus munkák többsége előszeretettel, s nagy hangsúllyal alkalmaz kvalitatív, elsősorban narratív interjú módszereket. Több szerző készülőben lévő nagyobb munkájának egy-egy fejezetét, vagy kisebb részproblémáját tárja e formában az olvasók elé.

Így *Bartha Eszter* egy volt szocialista mintagyár munkásainak körében készített interjúkat, s próbálta a rendszerváltás óta eltelt változásokat a magyar társadalom egyik alsó rétege értelmezésében megragadni. Szintén elsősorban interjúk alapján, *Békési Ágnes* családszociológiai kutatást végzett a magyarországi muzsikus cigányok életstratégiáit, s perspektíváit vizsgálva. *Bindorffer Györgyi* is nem kis részben interjúkra támaszkodva a dunabogdányi svábok önmeghatározásainak módjait elemezte különböző szempontok alapján. A nők és férfiak munkahelyi kommunikációjának különbségeit kutatta egy magyar vállalatnál *Schleicher Nóra* kvalitatív és kvantitatív módszerekkel. *Csizmady Adrienne* dolgozata pedig a különösen rossz állapotban lévő paneles lakótelepek társadalmi problémáival, s ezek lehetséges kezelésének módjaival foglalkozik. *Csurgó Bernadett* és *Kiss László* a két világháború közötti intervallumban, a református egyház legfelsőbb pozíciót betöltő tagjai körében végzett történet-szociológiai kutatást. A tanulmánykötet egyetlen szorosabb értelemben vett elméleti,

nem empirikus kutatáson alapuló munkáját pedig *Csizmadia Zoltán* készítette Nan Lin társadalmitőke-elméletéről.

Érdekes utána járni – s talán sok mindent el is árul arról a változatosságról, sokféleségről, ami a tanulmánykötetet jellemzi –, hogy miféle módon próbálták a szerzők az általuk tárgyalt kérdések helyét a különböző problémacsoportok között kijelölni. A bevezető mindig hangsúlyos része egy írásnak, a témamegjelölés és a módszerek ismertetése mellett, innen derül ki, hogy valójában milyen közönségnek is szól az írás, milyen határok között tartja állításait érvényesnek a szerző, milyen álláspontot képvisel, s melyekkel száll vitába. Továbbá annak megjelölése is hangsúlyos és elengedhetetlen, hogy miféle kutatási hagyományok, milyen problémák fényében van súly, tétje a tanulmányban elemzett kérdésnek, mi az ami érdekessé, fontossá teszi. E tekintetben szintén elmondhatjuk, hogy a tanulmánykötet írásaiban a témák sokszínűsége változatos hagyományokba ágyazva jelenik meg, s a dolgozatok különböző okokból tűnnek érdekesnek, ehelyett azonban inkább a szerzők stratégiáinak hasonlóságát hangsúlyoznám. Amellett, hogy a tanulmányok készítőinek többsége, rendszerint megpróbálja a dolgozatában vázolt problémát vagy problémákat tágabb, a nemzetközi tudományos életben „élő” kérdéskörökben elhelyezni, általában nem marad el, hogy legalább utalás szintjén jelezzék, miként áll e kérdések kutatása a magyarországi tudományos életben. S ha más mód nem adódik arra, hogy kérdéseiket a hazai tudományos életben lehorgonyozzák, írásaikra, mint Magyarországon „hiánypótló” munkákra hívják fel a figyelmet.

A kötet szerzői közül, megítélésem szerint, *Csizmadia Zoltán*, *Schleicher Nóra* és *Bartha Eszter* végezték el a legalaposabban ezt a munkát. *Csizmadia Zoltán*, Nan Lin társadalmitőke-elméletéről készített elemzésének helyét több probléma keresztmetszetében jelöli ki. Egyrészt a munka elvégzését, mint írja, már önmagában az is indokolja, hogy a társadalmi tőke fogalma egyre inkább széles körben alkalmazott, azonban pontos, körülhatárolt jelentést nélkülöző „esernyőfogalommá válik”. Nan Lin elmélete ezzel szemben „olyan fogalmi és metodológiai támpontokat jelöl ki, melyek szűkebb mederbe terelik a kifejezés mögötti társadalmi mechanizmusok leírását” (Némedi et al. 2003: 10). Másrészt *Csizmadia* Nan Lin elméletét a mikro-makro probléma fényében tárgyalja, amelyről – mint utal rá – hazai folyóiratok hasábjain több vita is zajlott a közleméltban. *Schleicher Nóra* a gender-kutatások és nyelvfilozófiai, illetve a nyelvre irányuló szociológiai megközelítésmódok keresztmetszetében helyezi el a nők és férfiak nyelvhasználatának hasonlóságaira-különbségeire irányuló kérdését, terjedelmes, tudománytörténeti előzményekre is kitérő bevezetőjében. Témaválasztásának jelentőségét azzal az utalással is jelzi, hogy „miközben elsősorban angolszász nyelvterületeken a téma igen nagy és egyre bővülő szakirodalommal, a témára specializálódott szervezetekkel bír, számos egyetemen önálló tárgyként oktatják és rendszeresek a témában szervezett konferenciák is, addig Magyarországon ez a kutatási terület egy-két kivételtől eltekintve alig van jelen a (tudományos) köztudatban” (Némedi et al. 2003: 31). *Bartha Eszter* miközben a munkásoknak a rendszerváltás utáni tapasztalatairól készített elemzését, mint az átmenetről szóló „kis transzformációkat” a tranzitológia, illetve a transzformáció-kutatás szerteágazó problémakörében próbálja elhelyezni, rámutat, hogy amíg a rendszerváltás utáni különböző elitcsoportok feltérképezésére számos kutatás irányul, s az új elittel jó pár munka foglalkozik, addig „a munkáskutatás a hazai transzformációs szakirodalom meglehetősen elhanya-

golt területei közé tartozik” (Némedi et al. 2003: 117). Írásában különösen inspiráló, ahogy a munkások rendszerváltásról alkotott narratívái, „kis transzformációi” révén a posztszocialista átalakulás kritikus értelmezését keresi.

A tanulmánykötet többi szerzőjének stratégiájától jócskán eltérő *Csizmady Adrienne* eljárása, amikor dolgozata témájának helyét próbálja kijelölni. *Csizmady*, tanulmányának bevezető soraiban a paneles lakótelepek problémája kapcsán utal a városrekonstrukció problémakörére, s elsősorban német példákkal összevetve arra is próbál rámutatni, hogy a városrekonstrukció hagyományán belül mennyiben jelentenek új problémákat a paneles lakótelepek sajátos építészeti megoldásai, s a magyarországi lakótelepek lakóinak sajátos társadalmi összetétele. Mindez azonban a dolgozat felvezetésének csupán egy része, dolgozatának megszólítottja a különböző területekkel foglalkozó tudósokból, építészekből, társadalomkutatókból stb. álló „szakmai közvélemény”. *Csizmady* e szakmai közvéleménnyel – s ezen túl talán a városvezetőkkel is – azt kívánja beláttatni, hogy lakótelepen élők hátrányos helyzetének felszámolása nem csupán építészeti, gazdasági probléma, hanem igenis társadalomtudományi, szociológiai szakértelmet igényel. Állítása szerint nem létezik egyetlen mindenható recept, amelyet bármely lakótelep felújítása, újjáépítése kapcsán mechanikusan alkalmazni lehet. Minden lakótelep más, és minden egyes lakótelep rehabilitációja olyan széles körű vizsgálatokat igényel, amely vizsgálatok egyike sem nélkülözheti az építészeti, gazdasági és szociológiai szakértelmet.

Kevesebb gondot fordított a könyv többi szerzője dolgozata témájának lokalizálására. Ezek a tanulmányok picit a levegőben lógnak, nem, vagy csak utalásszerűen csatlakoznak problémáik előtörténetéhez, nem nagyon vitatkoznak korábban megfogalmazott állításokkal. Eredményeiket önmaguk póré tisztaságában tárják az olvasók elé. *Bindorffer Györgyi* jelentős szakirodalmat mozgatva, kimerítően elemezte a dunabogdányi svábok kettős identitáskonstrukcióinak módjait etnikai, nemzeti és egyéb dimenziókban. Dolgozatából azonban nem derül ki, hogy zajlottak e már kutatók Dunabogdányon, s ha igen, milyen eredménnyel, keveset tudunk meg továbbá magukról a svábokról. S talán kutatásainak eredményei összevethetőek lettek volna más kisebbségben élő, vagy hasonló helyzetben lévő népcsoport identitáskonstrukciójának sajátosságaival, szerkezetével. *Csurgó Bernadett* és *Kiss László* széles körű, számos kérdésre kitérő, és amennyire meg tudom ítélni, rendkívül alapos kutatást végzett a két világháború közötti református elitről. Dolgozatuk elején jelzik ugyan, hogy vállalkozásuk nem gyökér nélküli, mindezt azonban csupán utalásszerűen. Mint fogalmazzak, Magyarországon a közelmúltban jó páran foglalkoztak történeti elitkutatással, konkrét kutatási területük azonban mindezülig feltáratlan: „Hiányzik azonban még egy átfogó társadalomtörténeti kutatás a református egyház két világháború közötti elitjéről. Munkánkkal ezen hiány pótlásához szeretnénk hozzájárulni.” (Némedi et al. 2003: 85) *Csurgó* és *Kiss* jelzik, hogy kutatásukban az ELTE BTK Szociológiai Intézet Történeti Szociológia tanszékén folyó tudáselit-vizsgálat módszeréhez hasonlóan ők is „pozicionális” elitfogalmat használtak, létezésükön, s módszerükön túl azonban nem tudunk meg mást sem erről, sem esetleg más elit-kutatásról. *Békési Ágnes* a magyarországi muzsikuskigányokról szóló Ph.D.-disszertációjának egy fejezetét közölte az évkönyvben. Dolgozata témájának, s problémáinak alaposabb ismertetése helyett *Békési* inkább disszertációjában előkerülő kérdésekre tért ki: „Az alábbi tanulmány a magyarországi muzsikuskigányok szocializációs stratégiáit és kapcsolati hálózatát feldolgozó

Ph.D.-disszertációm utolsó fejezete. A dolgozatban szerepel a muzsikus cigányság története, különös tekintettel néhány híres dinasztiára, valamint a zenész családok évszázadok óta üzött tradíciói. Ezt követően pedig a gyerekeknevelési szokásokat, illetve a nemi szerepeket elemzem részletesebben. (...) Az itt közölt fejezetben a hagyományos kávéházi cigányzene átalakulásának jelenlegi formáit elemzem.” (Némedi et al. 2003: 151–152)

Nem esett még szó arról, hogy a kötetben a Doktori Iskola hallgatóinak írásain túl, hasznos, s egy évkönyvhöz illően, talán a tanulmányokhoz hasonlóan beszédes információkra bukkanhat az olvasó a Doktori Iskola működésére, tagságára vonatkozóan. Tájékozódhatunk a képzési program szerkezetéről, célkitűzéseiről, főbb hangsúlyairól. Számos adatot találhatunk az Iskola oktatóiról, hallgatóiról. Megtudhatjuk, hogy kik védték meg az elmúlt évben disszertációjukat a Doktori Iskolában, s hogy ezek a dolgozatok milyen témákban születtek.

Mind ez a kis kalauz az évkönyv végén, mind a hallgatók által készített tanulmányok, úgy hiszem, hasznos információt szolgáltatnak, s kimerítően tájékoztatnak az ELTE Szociológiai Intézet doktori programjáról. Persze egyetlen korosztály évkönyve nem lehet elegendő ahhoz, hogy mélyebb ismereteket birtokába jussunk, ezt pusztán az segítheti elő, ha több évfolyam munkája nyomán, több efféle kötet jelenik meg. Csak remélni tudjuk, hogy a közreadók célkitűzései sikeresek lesznek, s a *Kötő-jelek* révén csakugyan olyan hosszú életű hagyományt teremtenek, amely lehetővé teszi, hogy alaposabban tájékozódjunk a Doktori Iskola eredményeiről.